

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Tarp fotografijos ir metaforos, arba 1974-2014: Koks čia keturiasdešimtmetis?

2014-04-02

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI
TEMA: Fotografija
AUTORIUS: Stasys Eidrigevičius
DATA: 2014-04

Vilniuje, Parodų rūmuose (dabar ŠMC), 1974-ųjų pavasarį buvo rengiama Respublikinė portreto paroda. Aš, ką tik baigęs Dailės institutą (dabar Vilniaus dailės akademija), nutariau dalyvauti. Tada dirbau dailininku Filharmonijoje, turėjau dirtuvę, kur dariau muzikinio repertuaro, koncertų reklamas, ten tapiau ir savo paveikslus, kūriau ekslibrisus. Sugalvojau nutapyti portretinį triptiką, kurio herojai – mano artimieji iš Lepšių kaimo. Kartą paklausiau tėvą, koks menas jam patinka labiausiai. „Na, kad būtų kaip tikra“, – atsakė. Nutariau išpildyti tą pageidavimą. Išėities taškas – portretinė fotografija, kuri iki šiol man labai svarbi. Paveiksluose pavaizdavau mamą ir tetą, tėvą, kaimynus – brolius Petrą ir Napalį. Visi atpažįstami, nedeformuoti, kaip tikri. Sovietmečiu realizmas buvo labai pageidautinas, netgi būtinas. Bet mano idėja buvo ne kam nors įtikti, o tik išreikšti padėką tėvams, kad išleido į mokslus, nes studijuodamas neturėjau galimybių pats užsidirbti, kiek gaudavau iš tėvų, tiek turėjo užtekti. Aliejine technika nutapytas triptikas buvo priimtas į parodą, gražiai eksponuotas, kritikos pagirtas. „Mano mama ir teta Elžbieta pavėsyje“ papuošė *Kultūros barų* žurnalo (1974, nr. 7) viršelį. „Petrą ir Napalį“ nupirko Dailės muziejus. Šis triptikas buvo „pakviestas suvaidinti“ lietuvių filme „Sadūto tūto“ (1974).

Šiuo metu dvi triptiko dalys kabo mano dirbtuvėje – mama su šluba kaimyne Elžbieta amžinai sėdi po obelimi sode, tėvas sniego fone, apsivilkęs žieminiu paltu, kasdien žiūri į mane, tartum bijodamas pajudėti. Šio paveikslo originalas keletą metų „vaidino“ mano spektaklyje „Baltas briedis“ Varšuvos teatre *Studio* (1994–1997). Pamatę tuos portretus, daug kas stebisi ir klausia, ar aš juos nutapiau.

Taigi mano debiutas, galima sakyti, buvo sėkmingas. Fotorealizmas ėmė savaip vilioti. Tapyba, tiksliai tarsi fotografija, man, o gal ne tik man, buvo naujiena. Kas tada dėjosi pasaulio mene, nelabai žinojome, nes oficiali spauda apie tai neinformuodavo, o tie leidiniai, kurie atkeliavo į Dailės instituto biblioteką, pateikdavo tik nuotrupas, susivokti, kokiomis kryptimis menas juda anapus geležinės uždangos, negalėjome. Tuo

metu aistringai fotografavau kaimo žmones, artimiausią savo aplinką, dariau tėvų, seserų, kaimynų fotoportretus. Jaučiau, kad tos nuotraukos jau yra savotiški paveikslai, čia svarbi ir kompozicija, ir šviesa, ir veido išraiška, nuotaika, judesiai... Remdamasis fotografijomis, nutapiau dar keletą paveikslų – „Tėvas žydinčiame sode“, „Robertėlis kieme“. Didesnio formato „Atsisveikinimui“ parinkau nuotrauką, darytą po diplominių darbų gynimo 1973 m. pavasarį. Gėlės, šypsenos. Mes, keturi diplomantai, – Daina Murauskaitė, Esmeralda Stankevičiūtė, Vytas Žilius ir aš su diplominių darbų vadovais – Jonu Švažu ir Brone Jacevičiūte. Paveikslo viršutinėje dalyje visus pavaizdavau kaip tikrus, o apačioje šelsta spalvinė laisvė, tartum stovėtume ant paletės. „Atsisveikinimas“ yra Lietuvos dailės muziejaus rinkiniuose.

Jono Švažo taiklios pastabos man iki šiol skamba ausyse kaip tam tikras kelrodis. Mus, studentus, jis kviesdavo į savo dirbtuvę, vesdavosi į Kompozitorių namus, kad turėtume supratimą apie šiuolaikinę muziką. Bronė Jacevičiūtė buvo mažakalbė, keistai baikšti. Diplominiam darbui tapiau du paveikslus, o ji perspėjo: „Jei vienu šūviu norėsi nušauti du kiškius, gali nepataikyti nė į vieną.“ Sukandęs dantis, abu „kiškius“ nutapiau laiku, diplominių darbų gynimo komisija jokių priekaištų neturėjo, įvertino labai gerai. Atrodė, kūrybos kelias jau beveik surastas, tapyk laimingus, besišypsančius veidus ir viskas bus gerai.

Bet staiga mane pašaukė į privalomąją tarnybą sovietų armijoje, ir sėkmės siūlas nutrūko. Buvau uždarytas už aukštos tvoros. Apėmė neviltis. Į ginklus net žiūrėti buvo sunku. Laimei, automato beveik niekada rankose nelaikiau. Sužinoję, kad esu dailininkas, davė kitokio darbo – visus metus plačia plakatine plunksna rašiau, rašiau be galo ilgus ideologinius sakinius rusų kalba, nesistengdamas net suvokti tų žodžių prasmės. Toje dirbtuvėje buvo ir aliejinių dažų. Kartą praplėšęs *pagonus* (antpečius) radau drobės gabalėlių, ant kurių ėmiau tapyti aliejines miniatiūras (įdėtos į katalogą „Stasys 50“, leidykla IRSA, 1999). Mažame plotelyje bandžiau žaisti spalvomis, centre tapydavau veidą arba žmogelį. Kareiviai mėgo fotografuotis, patys ryškindavo juosteles, darydavo nuotraukas. Likdavo daug juodų fotopopieriaus pakuočių. Pabandžiau ant jų tapyti guašu, akvarele. Efektas buvo toks netikėtas, kad pasakiau sau – tų mažyčių paveikslukų tapymas bus mano LAISVĖ nelaisvėje. Rašydamas beprasmiškus tekstus ant baltų kartoninių plokščių, po jomis slėpdavau mažuosius savo paveikslėlius. Juose buvo ir abstrakcija, ir siurrealizmas, ir absurdas – paukščiai besparniai, žvėreliai bekojai, katinėlis, kurį pervaziavo mašina, šulinio rentinys, sukantis kūną, medis pypkėje, durys miške ir t. t. Taigi 1975-ieji man svarbūs tuo, kad atradau toki minčių reiškimo būdą. Miniatiūras tempera tapiau iki 1980 m. Tai buvo atsisveikinimas su optimistiniu fotorealizmu, artėjant prie kažkokios mistikos, tamsos, nevilties, nerimo, dvejonų, paslapties. Toks plastinis mąstymas paženklino ir mano knygas vaikams – toje srityje tada tai buvo tikra naujiena.

Baigdamas studijas, dažnai savęs klausdavau, koku kūrybos keliu turėčiau pasukti, kai gausiu diplomą? Mintyse matydavau toki paveikslą – laukas, miškas, prie miško namelis. Kas jame? Atsakymą pateikė pats gyvenimas – *Vagos* leidykla 1978 m. pasiūlė iliustruoti Vytautės Žilinskaitės knygą „Robotas ir peteliškė“. Kūriau tuos vaizdinius, pasinėręs į savo pasaulį. Teko koreguoti gal tik dvi iliustracijas – leidykla paprašė, kad vaikų galvos vis dėlto nebūtų plikos, o rašytoja patarė sunkvežimio kėbulą, kuriame vežamas arklys, nupiešti ne iš pagalių, o padaryti uždaras plokštumas. Kiek girdėjau, leidykloje vis dėlto vyko balsavimas, ar spausdinti tas iliustracijas. Vieno balso

persvara nuspręsta spausdinti. Iliustracijų originalai, nusiųsti į Bratislavos tarptautinę iliustracijų bienalę, laimėjo medalių.

Tai buvo laikotarpis, kai ėjau tarsi dviem keliais – tapiau tempera ir iliustravau knygas. Tiesa, viena ir kita buvo gana artima – paveikslėliuose laisvai skleidėsi mano vaizduotė, o iliustracijų vaizdai mezgė pašnekesius su pasakų tekstais. Tie pašnekesiai buvo ir laisvi, ir ne. Čia reikėjo galvoti ir apie abstraktų vaiką, ir apie suaugusįjį – jie abu, skaitydami knygą, matys mano fantazijos vaisius. Kad skaitytojai neliktų abejingi, norėjau sukelti jiems emocijų audras. Galima sakyti, pavyko. Su knygu, kurias iliustravau, paveikslėliais, keliančiais džiaugsmą, juoką, nerimą, net baimę, sužadinančiais svajones, augo kelios skaitytojų kartos. Per parodų atidarymus arba šiaip kur nors sutikti žmonės kartais vis dar pasakoja, kokiais įspūdziais praturtino jų vaikystę mano sukurti vaizdiniai. Net Lietuvos Prezidentė Dalia Grybauskaitė, kai 2009 m. kalbėjomės apie parodą „Tylos siena – Stasys. Sielvartai“ Varšuvoje, Sukilimo muziejuje, sakė užaugusi, skaitydama mano iliustruotas knygas. Gaunu ir elektroninių laiškų su padėkos žodžiais.

1975–1980 m. dažnai lankydavausi ir po kelis mėnesius praleisdavau Varšuvoje, ten prie mažo stalo mažais teptukais tapydavau mažo formato paveikslėlius. Varšuvos *Galeria Krytkow* nutarė surengti mano tapybos miniatiūrų parodą. Meno kritikės Wiesława Wierzchowska ir Danuta Wróblewska parašė keletą žodžių pageltusio popieriaus lape, kuris atstojo katalogą: *„21.11–27.11.1979 m. To ramaus, tylaus žmogaus savotiškas būdas įsiklausyti į save yra labai lietuviškas. Gal iš ten ir gyvas jo susidomėjimas pasakomis. Kilni pasakų metaforika daro poveikį metaforinei jo plastikai, kuri teka tarsi sraunus siurrealistinių sąvokų srautas. Tačiau tamsios, tylios guašinės miniatiūros skirtos ne vaikams. Jos tiems, kurie moka iššifruoti užmirštą simbolių kalbą... Savo kompozicijomis–ženklais dailininkas kuria pasaulį, iš pirmo žvilgsnio labai asmenišką, vis dėlto atidesni tyrinėjimai rodo, koks universalus yra jo imago mundi, kokios gilios prasmės atskleidžiamos. Panašų įspūdį daro ir kito lietuvių – Čiurlionio – kūryba.“*

Nedidelė galerijos salė miniatiūroms labai tiko. Eksponavau jas paprastai, vieną šalia kitos – akių lygyje. Atsitiktinai užėjęs Vroclavo Nacionalinio muziejaus direktorius Mariusz Hermansdorferis, susižavėjęs tais darbais, net 14 jų nupirko muziejui. Po dešimties metų ten surengė mano parodą. Vėliau Katovicų nacionalinis muziejus, rengdamas išsamesnę miniatiūrų ekspoziciją, pasiskolino ir tą ciklą iš Vroclavo. Buvo išleistas katalogas. Parašyti įžanginį tekstą paprašiau Piotro Nowickio, beje, šis meno teoretikas turėjo privačią galeriją, o socializmo laikais tai buvo retenybė. Nowickis tekste aprašė, kaip aš pirmą kartą užėjau į jo galeriją. Sakė nujautęs, kad esu dailininkas ir turbūt atnešiau kažką parodyti, todėl mintyse svarstė, kaip manęs išvengti. Na, o aš, aišku, apžiūrėjęs galerijos ekspoziciją, silpna lenkų kalba prisistačiau, kas esąs. Galerijoje tuo metu daugiau lankytojų nebuvo, išsisukti Nowickis neturėjo kaip. Iš voko išėmiau miniatiūras. Jis rašo iškart pajutęs, kad čia kažkas neįprasta, buvo tiesiog užkerėtas. O man pasakė: gerai, įrėminkite ir atneškite. Išėjau, bet grįžti neskubėjau. Pasak Nowickio, jis kankinamai ilgai laukęs, ar sugrįšiu su įrėmintais darbais. Kai atnešiau, dalį ciklo iškart nusipirko savo kolekcijai.

Lankydamasis pas Bronių Kutavičių, padovanojau jam tų miniatiūrų katalogą. Kompozitorius kilęs nuo Panevėžio krašto kaip ir aš. Sužavėtas tų vaizdų, sukūrė

muziką „8 Stasio miniatiūros“. Kartą klajodamas internete nuspaudžiau žodžius *Centre Pompidou*, į paieškų langelį pradėjau rašyti savo vardą, bet nebaigiau, nes tučiuojau iššoko ir vardas, ir pavardė, parašyti be klaidų. Nuspaudžiu kitą klavišą ir siurprizas: iššoka „Erotikos“ išilginei fleitai, valtornai ir balsui (1997) – tai Kutavičiaus muzika pagal mano piešinius ir poeziją.

Taigi tempera tapytos miniatiūros atvėrė man akis ir net kelius į kitas šalis tais uždaraus laikais. Pavyzdžiui, 1984 m. keliavau traukiniu į Vakarų Berlyną. Aišku, pirmiau teko sustoti Rytų Berlyne – patikrinimas buvo klaikus, su piktais šunimis. Kai įvažiavome į Vakarų pusę, atrodė, kad net medžiai ten kitos spalvos. *Lothar Sperlich* galerijos savininkas mane apgyvendino netoliese. Ilgai būti vien turistas negalėjau. Nusipirkau pastelijų, popieriaus. Pradėjęs jomis liesti lapo paviršių, pajutau kažką nepaprasto – tai naujas būdas išreikšti fantazijai. Ranka juto, kad šia technika kliausiuosi ilgus metus. Tąsyk sukurtas „Paukščių“ ciklas iškeliavo į parodą Čikagoje, *San Xevier* galerijoje.

Būdamas Berlyne, gavau žinią, kad žuvo tėvas. Ryte su dviračiu vežė bidonėlį pieno į supirkimo punktą prie Panevėžio, plačiame kelyje mašina jį užkabino, partrenkė. Ligoninėje tėvas mirė. Gulėjo karste tarp gėlių ir žvakių, kaimo giedotojų išlydimas į amžinąją šviesą. Tai atsitiko 1985-aisiais. Kodėl? – svarsčiau prislėgtas, o prieš akis pienas maišėsi su krauju... Buvau iliustravęs knygą „Sesuo Elenytė ir devyni broliai“. Ten teka pieno ir kraujo upė. Dabar ji tekėjo Panevėžio plentu...

Anuomet man atrodė, kad kūrybos prasmę lemia tai, ar dailininkas atranda savo konkrečią idėją, unikalią jos išraišką – mažą stebuklą, apie kurią iki tol niekas negirdėjo. Tais laikais knygynuose už keliolika kapeikų pardavinėjo Vincento van Gogho reprodukcijas, išleistas Maskvoje. Jas pirkau, bet vis spėliojau, kodėl rusai taip propaguoja būtent jį? Gal todėl, kad tai realistinis menas? Kodėl jis toks populiarus? Tuose paveiksluose neižvelgsi jokios fantazijos, tik realizmą, kuris iš tikrųjų labai stiprus. Metams bėgant, pamačiau jo originalus, skaičiau laiškus broliui, jaučiau, koks begalinis šio dailininko atsidavimas menui. O gal fantazijos suvokimo plotmė turėtų būti kitokia? Gal van Gogho vaizduotė ir yra spalvų audra, teptuko judėjimas, liguistas susisaistymas su paveikslu, su dažų palete, su...

Menininko asmenybė sulipdyta iš tokių dalykų, kuriuos turi tik jis. Tai nepakartojama. O ar būsi įvertintas ir kada tai atsitiks – gyvam esant, ar po mirties, yra laimės, gal net atsitiktinumo dalykas. Mano fantazija atsivėrė ir išsiliejo miniatiūrose. Kiekvienoje iš jų – vis kitokia istorija, dėmesys sutelktas į centrą, kur dedasi kažkas itin svarbaus.

Vilniuje išleistame albume „Stasys“ (LDS leidykla *artseria*, 2011) įdėtos keturios miniatiūros, viena iš jų – „Jis ir ji“ (10 x 9), nutapyta 1975 m. Dabar ją pavadinau „Du ašotėliai“, nes čia pagrindinė intriga – ašočių žaismas. Iš didelio ašočio, kurį rankose laiko klūpantis vyras, liejasi kelias, juo ateina maža moterėlė, nešina savo ašočiu. Kas jame? Naujas kelias ar staigmena? Šito niekada nesužinosime, paveikslo scena sustingusi tuo momentu, kai moterėlė dar nepriėjusi kelio galo. Ar galėtų šis siužetas tapti filmu? Manychiau, taip. Tą patį motyvą pakartojau grafikos darbe – „*Ex libris*. Algirdas ir Birutė Steponavičiai“. Būdamas studentas, dažnai aplankydavau šią dailininkų šeimą. Algirdas, tikras filosofas, kalbėdavo neskubėdamas, ramiai, mintys buvo gilios, įdomios. Visas dėmesys svečiui. Jaučiau, kad tarp Birutės ir Algirdo yra

nepaprastai harmoningas ryšys, jiedu papildė vienas kitą. Rodydavo man naujus meno albumus, klausydavomės plokštelių muzikos... Grįždamas iš jų, jausdavausi lyg eičiau po mišių iš bažnyčios. Steponavičius parašė man rekomendaciją, kai stojau į Dailininkų sąjungą. Kitos rekomendacijos autorius – Rimtautas Gibavičius. Abi parašytos ranka, turiu jas iki šiol. Rimtautas dėstė grafiką Dailės institute. Buvo reiklus, kiekviena jo pastaba turininga, įvertindavo trumpai drūtai. Kai apsigyvenau Varšuvoje, Rimtautas rūpinosi mano iliustracijų, knygų likimu. Ankstyva jo mirtis buvo man didelis smūgis...

Kita miniatiūra „Ratas“ (13 x 9). Reprodukcija knygoje padidinta iki 17 cm aukščio, tarsi jau ir ne miniatiūra, bet gal ne tai esmė. Pačiame centre – mėsos malimo mašinėlė, į kurią krinta seni paukščiai, o pro mažas skylutes išskrenda maži paukščiukai ir kyla į viršų ratu, čiulbėdami, kad džiaugtųsi skrydžiu, kol pasens ir ims kristi į tamsią mėsmalės duobę, o tada šviesą išvys jų palikuonys. Metafora amžina, aktuali. Ant metalinio mašinėlės šono matyti žodis *Siulka* – tartum firmos pavadinimas. Taip mane ir vadino daugybę metų – Siulka. Šį motyvą pakartojau grafikos darbe – „Vytolio Vengrio *ex libris*“. Šis miniatiūrinės grafikos kolekcionierius gyveno Vašingtone.

Knygoje „Stasys – 60“ (leidykla *ABE*) įdėta keliolika miniatiūrų. Viena iš jų – „Kojytės“ (1976, 10,1 x 7,3). Eina žmogelis, pasiremdamas invalido ramentais, jo kojos tartum išnykusios, tik ramentai remiasi į žemę. Neseniai mačiau filmą apie šurpią Irako kasdienybę – žmonės, užminuotuose laukuose netekę kojų, svajoja gauti protezus ar bent ramentus. Pagalvojau, kad ši mano miniatiūra galėtų būti to filmo plakatas... O štai „Šaknys“ (1977, 11,6 x 9,5) – priešais vos matomą žmogelį, stovintį tamsiame fone, viena didelė saga, iš kurios keturių skylių veržiasi stori siūlai ir palto skverne ieško vietos sagoms. Absurdas? Juodas humoras? Ši miniatiūra irgi galėtų virsti plakatu.

Beje, 1978 m. buvo išleistas plakatas, kurio pagrindu tapo būtent miniatiūra. Jame – medis, žali lapai pinasi į kasą, virsta kamienu ir šaknimis. Jokio užrašo. Žiūrovai paliekami vieni medituoti metaforos glėbyje...

...2014 m. sausio 16-oji netikėtai lietinga, o aš be skėčio. Esu pakviestas į parodos, kurioje pristatomi šeši dailininkai, atidarymą. Pagrindinėje salėje – dideli fotorealistiniai paveikslai. Figūra su klouno kauke žiemą vandenyje mirko skudurą, „procesą“ stebi varnos iškamša. Kituose paveiksluose ta pati kaukėta figūra atlieka kažkokius nelogiškus veiksmus. Gretimoje salėje – įvairių formatų fotografijos, daugiausia kompiuteriniai atspaudai. Matyti apleistas namas, ant rogių vežamas sumedžiotas briedis, pirtis... Realizmas? Taip, bet kažkoks negyvas. Žvilgtėriu į vieną kitą darbą ir einu toliau. Pasiėmęs vyno taurę, dairausi, apžiūrinėju publiką – kieno kokia išvaizda, apranga, koks amžius, makiažas... Stebiu, kaip jie stebi paveikslus, aptarinėja kainas... Tyliai svarstau: tas minties ieškojimas, tos metaforos – gal jau atgyvenęs dalykas? Jei manęs nebūtų paėmę į sovietų kariuomenę, gal dabar tapyčiau panašiai – dauginčiau komiška absurdišką fotorealizmą?.. Šypsodamasis prieina galerijos direktorius, apsimekęs odinėmis kelnėmis su rudais ir baltais šeriais. Sakau: „Įdomias kelnes dėvite.“ Direktorius patenkintas išduoda paslaptį, kad tai tikra karvės oda. Norėjau paklausti, ar ne per šilta su jomis, nes daugiau kalbėtis nebuvo apie ką, bet direktorius, laimė, nuskubėjo pasisveikinti su kitais svečiais...

